

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА „ВУК КАРАЏИЋ“
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ

ВУКОВИМ ТРАГОМ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

КОСОВСКА МИТРОВИЦА, 2019.

ЈОВАНА Д. БОЈОВИЋ¹
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
БЕОГРАД

ЈЕДНО ИСКУСТВО ДИЈАЛЕКАТСКОГ ЛЕКСИКОГРАФА

У раду се указује на лексичко богатство источносрбијанских српских говора виђено кроз призму секције *īa*- Речника Црнотравске Калне. Грађу је прикупио пок. Стојан Глигоријевић (родом из Калне), а обрађује је колектив обрађивача са пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“.

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

српски народни говори, Црнотравска Кална, дијалекатски речник, дијалекатска лексика.

Познато је уверење, које се без посебних навода приписује самом Вуку Карацићу, творцу „Српског рјечника“ из 1818, и његове допуњене варијанте из 1852. године, да народ има све речи које су му потребне да изрази оно што мисли и да се споразуме са саговорником, а ако нема одговарајуће речи, он ће је лако створити, уколико постоји потреба.

Разуме се, то један народ не лишава потребе да позајмљује и речи из других језика, кад усвајајући техничке и друге реалије усваја и речи за њихово именовање, да их прилагођава свом граматичком систему и особинама фонетске и нагласне природе, па и да од њих, по принципима своје граматике изводи нове речи највише из исте значењске сфере.

Пошто језик увек прати оно што се дешава у животу, а свесни смо да је данас живот града, просвете, науке, технике итд. у већој динамичности од жи-

1 jovanab89@yahoo.com

Прилог је настао у оквиру пројеката „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (ев. бр. 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

вота на селу, следила би логична претпоставка да је живот сеоског говорника можда скромнији. Кажемо „скромнији“, јер још нико није испитао језички инвентар и комуникативну компетенцију ни једне једине особе, па је свака генерализација некоректна.

Службене околности одредиле су да се тренутно, поред осталог, бавимо и израдом дијалекатског речника Црнотравске Калне (надаље: РЦК), села на граници са бугарским говорним подручјем, источно од Црне Траве. Грађу је прикупио завичајац Стојан Глигоријевић, а Институт за српски језик САНУ откупио ју је за живота сакупљача и предузео је да се она обради у облику лексичке збирке по начелима дијалекатске лексикографије. Пошто на обради ради више људи, а сакупљач грађе није био филолог и није ни могао знати „шта једном прерађивачу сирових записа у речник“ треба, у оквиру пројекта „Дијалекатска истраживања српског језичког простора“, којим руководи академик Слободан Реметић, урађена су Упутства за обраду грађе (аутор др Недељко Богдановић, допуна др Ана Савић-Грујић). Рачуна се да има око 30.000 листића записа, са нешто испод 10.000 основних речи.

Овде ћемо саопштити сазнања једног почетника у практичној дијалекатској лексикографији, тако што ћемо узети у обзир само речи које, према грађи из Црнотравске Калне, почињу на *īa-*, остављајући за другу прилику евентуалне шире анализе и могућа комплекснија тумачења. Нећемо се бавити граматичким особинама забележене лексике, сем, можда узгредно, јер је тај говор описан у дисертацији Вилотија Вукадиновића (в. Литературу), а напоменућемо и то да је говор Црне Траве и лексикографски обрађен, истина, његова сврљишко-заплањска зона, у *Црнојравском речнику* Радосава Стојановића (в. литературу).

Према нашем увиду, секција *īa-* у РЦК тренутно (јер није немогуће да ће се нека реч открити и у другим скупинама листића) има 79 лексикографских одредница, са још 88 деривата и нешто више придодатих значења. У оквиру овог рада, класификоваћемо ексцерпирану грађу у неколико лексичкосемантичких група. Издвојену грађу не можемо посматрати као репрезентативну целину дијалекатске лексике, већ ће она представљати њен лексички микро-систем сведен на почетну секцију лексичких јединица, оних са почетним слогом *īa-*.

Из издвојене секције могу се разврстати следеће лексичко-семантичке категорије:

- 1) Лексичке јединице за именовање природних реалија, са изведеницама, као и оне мотивисане истим лемама:

а) гла: *īабрак*², *īабрачак* /*īабрачек*; *īаз*³, *īазък*;

2 За именовање грабове шуме.

δ) фауне: *īавран*, *īавранина*⁴, *īавранес* / *īавранесѿа* / *īавранесѿо*⁵; *īавранка*; *īавранче*, *īавранчеѿија*⁶, *īавранченце*, *īавранчеѿијица*⁷; *īавлов*; *īачес* / *īачесѿа* / *īачесѿо*⁸;

в) флоре: *īадбар*, *īадбарчак* / *īадбарчек*, *īадбарљак*⁹; *īадбаре*, *īадбарче*, *īадбарчеѿија*, *īадбарчеѿија*¹⁰, *īадбаренце*, *īадбарченце*, *īадбарешина*, *īадбарчина*, *īадбарчеѿијица*¹¹, *īадбарчеѿијица*; *īадбров*; *īадбровина*, *īадбровинка*; *īадбровица*, *īадбровичка*.

- 2) Лексичке јединице за именовање људи по неким физичким одликама: *īавран*; *īавранка*; *īавранче*; *īарав*; *īаравуша*.
- 3) Лексичке јединице за именовање људских особина и људи са тим особинама: *īад*, *īадѣк*¹², *īадијан*, *īадурина*, *īадуринка*; *īадан* / *īадна* / *īадно*; *īадежљив* / *īадежљива* / *īадежљиво*; *īадес*; *īадина*, *īадинка*, *īадеѿина*; *īадурес* / *īадуресѿа* / *īадуресѿо*; *īадурија*; *īадуријес*¹³ / *īадуријесѿа* / *īадуријесѿо*; *īадчак*.
- 4) Лексичке јединице за именовање људи по породичном и социјалном статусу: *īазда*; *īаздарица*; *īаздел* / *īаздела* / *īаздело*; *īајѿанѿија*; *īајѿанѿика*; *īајдар*; *īајдарче*; *īајдарѿија*; *īајдарѿика*.
- 5) Лексичке јединице за именовање реалија социјалног карактера: *īаздальк*, *īаздальчак*; *īаздинсѿи* / *īаздинсѿе* / *īаздинска* / *īаздинско*.
- 6) Лексичке јединице за именовање предмета: *īајде*, *īајдице*, *īајдеѿине*, *īајдешљаци*, *īајдљаци*; *īајденица*, *īајденичка*; *īајка*, *īајчица*; *īајѿан*, *īајѿанѣк*, *īајѿанчак* / *īајѿанчек*, *īајѿанешина*, *īајѿанина*, *īајѿанчина*, *īајѿанљак*; *īајѿанче*, *īајѿанченце*; *īас*, *īасѣк*, *īасчак*, *īасчѣк*, *īасешина*, *īасчина*, *īасина*,

3 Глигоријевић даје потврду која се односи на најплићи део реке: „Најди газ, па прегази преко реку.“

4 Пеј. и аугм. од гавран.

5 'нешто слично гаврану' (Глигоријевић), као 'слично гаврану, црн као гавран' (РСАНУ: гавранаст)

6 Облик за множину именице гавранче.

7 Дем. од гавранчетија.

8 Живина којој су и ноге обрасле перјем – „Погледај, гачес петл.“

9 Пеј. од габар.

10 Габар(ч)етија – облици за множину именице габар(ч)е.

11 Дем. од габарчетија.

12 Дем. од гад.

13 Глигоријевић, одређујући значење ове одреднице, упућује на лексичку јединицу гадурија. Претпостављамо да она, исто као и друга фонетска варијанта гадурес, има значење онога 'који има особине гадуре' (РСАНУ: гадураст).

īасљак, īасуљак; īасарка, īасарче, īасарченце, īасарчеџија, īасарчеџијица; īасарска; īаче, īачице, īачеџине, īачће, īачљаци.

- 7) Лексичке јединице за ознаку различитих радњи: *īади се; īаздеје; īази; īазе, īазејечи; īалаџи; īале (се); īалира; īаца (се); īаџни (се).*

а) глаголске именице од претходних речи: *īадење; īаздејање; īазење; īалаџење; īалење; īалирање; īаравење; īасење; īацање.*

На први поглед лако се уочавају групе лексема окупљене око одређене одреднице, које се називају деривациона гнезда. Најшира семантичка поља имају оне лексеме које се по богатству деривата издвајају, а то су *īабаре* (9) и *īас* (9), *īајџан* (7), *īаг* (4), *īајде* (4), и *īаче* (4). Према речима Драгићевић (2007), „најважније речи у лексичком систему, оне које су носиоци лексичког система, имају највише значења и највише деривата“ (Драгићевић, 2007, стр. 189). Из речничке грађе коју смо издвојили за потребе овог рада, истичу се, пре свега, речи *īабаре*, *īас* и *īајџан* као одреднице са највише деривата, а речи, уопште, које су извор тог богатства чине и већину лексичког фонда. Лексичке јединице *īабаре*, *īас*, па и *īајџан*, очигледно представљају врсту „носилаца лексичког система“ (Драгићевић, 2007, стр. 189), о чему сведочи бројност њихових деривата, што индиректно указује и на њихов статус у систему. Поред статуса у систему, врло је вероватно да се ради и о еквиваленту у језичкој свести говорника црнотравског подручја. Може се претпоставити да је граб као врста листопадног дрвета веома распрострањена у овом крају, те је њена улога у животу становништва велика, а упоредо са том лексемом, као најбогатије деривационо гнездо, са истим бројем деривата, истиче се и група речи око одреднице *īас*. Дакле, на самом врху лексичког микросистема (са почетним слогом *īа-*) црнотравског простора налазе се лексеме *īабаре*¹⁴ и *īас*¹⁵, са својим дериватима, као речи којима се означавају два елементарна извора енергије, топлоте итд., што опет само указује на учесталост употребе код говорника овог ареала, а самим тим и на њихов велики и вишеструки значај у свакодневици. Уколико се само узму у обзир поменути лексички микросистеми, може се успоставити и принцип по коме се дијалекатски фонд богати. Изведенице су настале суфиксацијом и у целокупној речничкој грађи, не само у оквирима ове секције, приметне су одређене законитости по којима настају нова значења и семантички слојеви. Исто тако, у оквирима формираних деривационих гнезда могуће је уочити њену типску организацију (Драгићевић, 2007, стр. 202). У већини примера, одређени творбени форманти користе се за одређена значења и могу се, по аутоматизму, претпоставити облици који недостају или који нису забележени. „Аналогијом према постојећем мо-

14 У грађи наилазимо на примере: 'Еве куде је изнико габарче'. 'Колћи је овија габаретина, изргал у ведро небо'. 'Колко су никла габарчетија'...

15 На пример: 'Сипи гас у гасарче'. 'Немам ни лечък од гасчък'. 'Овија гасљак много смрди'...

делу креирају се нова образовања, која се лако декодирају управо због тога што им валидност дају многобројна понављања истих творбених поступака“ (Драгићевић, 2007, стр. 202). У ексцерпираној грађи РЦК творбене форманте можемо класификовати тематски, односно значењски и издвојити, рецимо, форманте -ак/-ък (са проширеним варијантама -чак/-чък/-чек) као најпродуктивније у процесу деминуције¹⁶, док се аугментативи најчешће изводе формантима -етина, -ина, -урина. Не значи увек да су деминутивни деривати позитивно перципирани, они могу имати пејоративну конотацију. Такође, и аугментативи имају могућност развијања позитивних елемената (Гортан-Премк, 2004, стр. 130). Међутим, из издвојене секције РЦК аугментативи се, скоро по правилу, наводе као деривати пејоративног значења, а даљи рад на обради ове грађе показаше да ли се јављају одступања. Као посебну тематску групу и форманте који утичу на њену семантичку вредност требало би издвојити лексичке јединице, које је сакупљач ове лексике Стојан Глигоријевић означио као лексеме „погрдно“ употребљене. Формант -љак/-љаци најфреквентније указује на ово значење, те се издвајају примери типа: габарљак¹⁷, гасљак¹⁸, гајтанљак¹⁹, гајдљаци²⁰, гачљаци²¹. Врло често конкретно значење долази до изражаја тек на основу контекста, а да ли су се заиста поменути деривати развили из „погрдног“ зависи и од способности и осећаја говорника да семантичке везе разликује.

Из даље анализе, као посебан део лексике издвајамо ономастичке јединице, које је сакупљач грађе записивао кад год му се учинило да су ретке и да би због нечега могле бити занимљивије од других: Гаврил, м. име; Гајтана, ж. име; Гарац, етник с. Гар; Гарине, ороним на Тумби; Гариње, топоним; Гарка, Гарче, етници; Гароша, надимак; Гарча, пас црне длаке; Гацини, фамилија, заселак и топоним... Као посебно питање поставља се – да ли ће ономастичке категорије са статусом лексикографске одреднице ући у речник? Према речима Р. Жугић (2016, стр. 155), у овој категорији требало би направити селекцију и у речник уврстити оне јединице које су „у фонетском и морфолошком смислу занимљиве за дотично дијалекатско подручје“ или пак оне са непрозирном етимологијом. И заиста, у до сада обрађеној грађи РЦК наилази се управо на ономастичке јединице које су карактеристичне за овај ареал. Из приложеног се да видети да је сакупљач грађе и у овом сегменту дијале-

16 Постоји потврда о његовој равноправној дистрибуцији на читавом подручју призренско-тимочких говора, видети: Žugić, 2015.

17 'Овија габарљак прерасал...'

18 'Овија гасљак много смрди.'

19 'Имам некъв гајтанљак.'

20 'Још ми бучу гајдљаци у уши.'

21 'Гачљаци ми се сепиле.'

катске лексике показао осећај за оним што је својствено крају коме је припадао.

На основу извршене класификације речничке грађе која нам је представљала полазиште у овом скромном истраживачком подухвату, покушали смо да богатство забележене лексике систематизујемо и методолошки прилагодимо потребама овог рада. Као што је већ напоменуто, циљ рада није била анализа граматичких обележја ексцерпираних лексике нити комплекснија анализа црнотравског говора, већ је фокус био на неким питањима која су се у различитим фазама обраде лексикографске грађе јављала. У средишту истраживања било је нешто више од 170 лексичких јединица, и то само оних са почетним слогом *ia-*. С обзиром на то да се још увек налазимо у почетној фази обраде, јасно је да ће се у неком каснијем периоду појавити и многа друга сазнања, запажања и дилеме. Овај рад представља и мали увид у то како је сакупљач грађе Стојан Глигоријевић бележио лексичку свога краја према свом вредносном суду и осећају. Несумњиво је да ће ова збирка (РЦК) представљати значајан прилог познавању дијалекатске лексике црнотравског подручја и да ће осветлити појаве карактеристичне за ареал на који се односи, а већ се и да претпоставити на основу малог броја издвојених лексичких јединица. Оно што се већ сада врло јасно показује јесте то да се лексички фонд богати дериватима, а у којој мери ће бити богато зависи од креативности и способности говорника да ствара и саставља. Посебно треба истаћи и примере који нису наведени у раду (наведено је само неколико) као сведочанство и потврда о постајању и конкретној употреби скоро свих лексичких јединица, њихових фонолошких, морфолошких и творбених облика.

РЕГИСТАР

габар

габарчак, габарчек
габарљак

габаре, габарче

габаретија, габарчетија
габаренце, габарченце
габаретина, габарчина
габаретијица
габарчетијица

габрак

габрачак, габрачек

габров, -а, -о

габровина

габровинка

габровица

габровичка

гавран

гавралина

гавранес, -та, -то

гавранка

гавранће

гавранче

гавранчетија

гавранченце

гавранчетијица	газен, -а, -о
Гаврил	газење
гад	гази
гадък	гајдар
гадијан, -а, -о	гајдарче
гадурина	гајдарџија
гадуринка	гајдарџика
гадан, -дна, -дно	гајде
гадежљив, -а, -о	гајдице
гадење	гајдетине
гадес, -та, -то	гајдешљаџи
гади се	гајдљаџи
гадина	гајденица
гадинка	гајденичка
гадетина	гајка
гадурес, -та, -то	гајчица
гадурија	гајтан
гадуријес, -та, -то	гајтанък
гадчак, гадчек	гајтанчак, гајтанчек
газ	гајтанетина, гајтанина, гајтанчина
газък	гајтанљаџ
газда	Гајтана
газдальк	гајтанче
газдальчак, газдальчек	гајтанченце
газдарица	гајтанџија
газдеје	гајтанџика
газдејање	галат
газдел, -а, -о	галатење
газдинџи, -џе, -ска, -ско	галати
газе	гале (се)
газејечи	гален, -а, -о
	галење

галира	гасчак, гасчек
галирање	гасчък
галов, галовка	гасетина
гарав, -а, -о	гасчина
гаравење	гасина, гасљак, гасуљак
гаравуша	гасарка
гаравушка	гасарче
Гарац	гасарченце
Гаре	гасарчетија
Гаренце	гасарчетијица
Гарине	гасарска
Гариње	гасење
Гарка	гаче
Гароша	гачетине
Гарча	гачице
Гарче	гачће
Гарченце	гачљаци
Гарчетија	гачес, -та, -то
Гарчетијица	гаца (се)
гас	гадање
гасък	Гацини
	гацни (се)

ИЗВОР

РЦК: Глигоријевић, С. Речничка грађа за *Речник Црноћравске Калне*.

ЛИТЕРАТУРА

Вукадиновић, В. (1996). Говор Црне Траве и Власине. *СДЗб*, XLII.

Гортан-Премк, Д. (2004). *Полисемеија и орјанизација лексичкој сисџема у срјском језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Драгићевић, Р. (2007). *Лексиколоија срјској језика*. Београд: Завод за уџбенике.

РСАНУ: *Речник срјскохрвајској књижевној и народној језика САНУ 1–19*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–2014.

Стојановић, Р. (2010). Црноћравски речник. *СДЗб*, LVII.

- Žugić, R. (2015). Semantička analiza pridevskih deminutiva u prizrensko-timočkim govorima srpskog jezika. *Jezikoslovni zapiski*, 21, 135–147.
- Žugić, R. (2016). Leksikografska interpretacija višečlanih leksičkih jedinica u rečnicima prizrensko-timočkih dijalekata i pitanje njihovog statusa kao posebnih odrednica. *Jezikoslovni zapiski*, 22, 153–169.
- Zečević, V. (1998). Varijantnost leksema kao leksikografski problem. *Filologija: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 30–31, 403–409.

JOVANA D. BOJOVIĆ

INSTITUTE FOR THE SERBIAN LANGUAGE
OF THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS (SASA)
BELGRADE

ONE EXPERIENCE OF DIALECT LEXICOGRAPH

SUMMARY

This work points to the lexical wealth of East Serbian serbian speeches seen through the prism of the section of the Crnotravaska Kalna dictionary. Stojan Gligorijevic (born in Kalna) has collected the lexicon, and a team of processors are working on it, from the project "Dialectological research of the Serbian language space". At the center of the research there were just over 170 lexical units, and only those with an initial part of ga-. It is undoubtedly that this collection will be a significant contribution to the knowledge of the dialectic lexicon of the Crna Trava region and will illuminate phenomena characteristic of the area to which it refers.

Keywords: Serbian dialect group, Crnotravaska Kalna, dialectictal dictionary, dialectic lexicon.